

Emma Mattilan ruumis 2.0

Hevoset ja taide

EMMA MATTILA

TIIVISTELMÄ**PÄIVÄYS:**

TEKIJÄ Emma Alisa Mattila	KOULUTUS- TAI MAISTERIOHJELMA Ohjauksen koulutusohjelma
KIRJALLISEN OSION / TUTKIELMAN NIMI Emma Mattilan ruumis 2.0 Hevoset ja taide.	KIRJALLISEN TYÖN SIVUMÄÄRÄ (SIS. LIITTEET) 43 s.
TAITEELLISEN / TAITEELLIS-PEDAGOGISEN TYÖN NIMI Peppi Pitkätossu – maailman vahvin ja herkin. Vaasan kaupunginteatteri, Vaasa. Ensi-ilta 23.3.2024 Täytä myös erillinen kuvailutietolomake (dvd-kansi). Taiteellinen osio on Teatterikorkeakoulun tuotantoa ☐ Taiteellinen osio ei ole Teatterikorkeakoulun tuotantoa (tekijänoikeuksista on sovittu) X Taiteellisesta osiosta ei ole tallennetta ☐	
<p>Kirjallisessa opinnäytteessäni <i>Emma Mattilan ruumis 2.0 – hevoset ja taide</i> käsittelem ruumiin tuntua ja katsetta ohjaajan työkaluina. Pysin tunnistamaan johtajuuteeni liittyviä arvoja ja heppatyttötyttäni osana ohjaajaksi kasvua.</p> <p>Avaan taustaani, kuinka päädyin ohjaajaksi sekä sitä, minkä kriisin esiintyjästä ohjaajan positioon vaihtaminen minussa aiheutti. Koin ruumiillisen katkoksen suhteessa näyttämöön ja tuon katkoksen myötä en tiennyt kuinka katsoa näyttämölle.</p> <p>Pysin määrittämään tarkemmin ruumiin tunnon käsitettä eläinfilosofi Elisa Aaltolan, ratsastusvalmentaja Katariina Alongin ja ohjaaja Kaisa Korhosen avulla.</p> <p>Tarkennan ja avaan motiivejani tehdä teatteria ja miksi empatia on hurmaavinta mitä tiedän.</p> <p>Viisivuotinen ohjaajantaiteen koulutusohjelma on painottunut ohjaajan henkilökohtaisuuteen, havainnon tarkentamiseen ja omin arvojen tunnistamiseen. Tässä työssä määrittelen itselleni tärkeät arvot, joista käsin pystyn työskentelemään ohjaajana sekä kantamaan vastuun johtajana.</p> <p>Tässä työssä on kolme tavoitetta:</p> <p>Tunnistaa ja tunnustaa johtajuuteen liittyvät arvot, joista käsin teen valintoja ja päätöksiä.</p> <p>Yhdistää hevostaustastani nousevat työskentelyntavat ja havainnot osaksi ohjaajaidentiteettiäni.</p> <p>Purkaa ruumiin tunnun käsitettä sekä sitä, miksi se on minulle tärkeää.</p>	
ASIASANAT ohjaajan katse, empatia, ruumiin tuntu, kinesteettinen empatia, hevoset, subliimi, ohjaajaidentiteetti	

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	4
2. PYHÄ TEATTERI	6
2.1. <i>Ennen elokuuta 2019</i>	8
2.2. <i>Katkos</i>	12
2.3. <i>Katseen epätarkkuus ja häpeä</i>	13

3. HEVOSET	15
3.1. <i>Mitä on olla heppatyttö?</i>	16
3.2. <i>Kaksi kuvaa ruumiin tunnosta</i>	18
3.2.1. <i>Sindy – hevonen, Somero 1997</i>	19
3.2.2. <i>Orlando – aikakausien halki kulkeva rakkaus, Lahti 2024</i>	19
3.3. <i>Hevoset ja taiteellinen työskentely</i>	22
3.4. <i>Mitä teatteriohjaajana opin sekä haluaisin oppia hevosilta?</i>	25

4. RUUMIIN TUNTU SUHTEESSA NÄYTTÄMÖÖN	29
4.1. <i>Kinesteettinen empatia</i>	30
4.2. <i>Empatia – hurmaavinta mitä tiedän</i>	32
4.3. <i>Miksi juuri ohjaaminen? Miksi juuri empatia?</i>	34

5. LOPUKSI - MIKÄ ON MUUTTUNUT?	37
5.1. <i>Kevät 2025</i>	38
5.2. <i>Loppusanat</i>	40

Lähteet

1. JOHDANTO

Tässä maisterin kirjallisessa opinnäytetyössä jatkan ja syvennän helmikuussa 2022 kirjoittamani *Emma Mattilan ruumis* -kandiportfolion aiheita.

Emma Mattilan ruumis 2.0 - hevoset ja taide kirjallisessa työssä avaan sitä, kuinka päädyin ohjaajaksi. Minkä kriisin esiintyjästä ohjaajan positioon vaihtaminen minussa aiheutti. Kuinka koin katkoksen suhteessa näyttämöön enkä tuon katkoksen myötä tiennyt, mitä katsoa näyttämöllä.

Olen löytänyt itselleni merkittävät työkalut ohjaajana: katse sekä ruumiin tunto. Pyrin määrittämään tarkemmin ruumiin tunnon käsitettä eläinfilosofi Elisa Aaltolan, ratsastusvalmentaja Katariina Alongin ja ohjaaja Kaisa Korhosen avulla.

Opettelen arvostamaan omaa tekemiseni tapaa ja taustaani heppatyttönä. Kuinka kommunikoin työryhmälle ruumiin tuntojani ohjaajana sekä millä keinoin katson näyttämölle. Teen itselleni näkyväksi kasvuani ohjaajaidentiteettiin.

Viisivuotinen ohjaajantaiteen koulutusohjelma on painottunut ohjaajan henkilökohtaisuuteen, havainnon tarkentamiseen ja omin arvojen tunnistamiseen. Tässä työssä määrittelen itselleni tärkeät arvot, joista käsin pystyn työskentelemään ohjaajana sekä kantamaan vastuun johtajana.

Minulla on kolme tavoitetta tässä työssä:

Pyrin tunnistamaan ja tunnustamaan johtajuuteeni liittyvät arvot, jotka toimivat valintojeni ja päätöksieni ytimenä. Toisena tavoitteena on yhdistää hevostaustastani nousevat työskentelytavat ja havainnot osaksi ohjaajan praktiikkaani ja tapaa tehdä teatteria. Kolmantena tavoitteena on purkaa *ruumiin tunnun* käsitettä, miksi se on minulle tärkeä ja validi työkalu ohjatessa.

Käsittelen työssäni ruumiin tuntua ja siihen liittyvää rehellisyyttä sekä hevosten opettamaa absoluuttista läsnäoloa. Jotta voin olla rehellinen ja läsnä, on minun hyväksyttävä ja tunnustettava vallitseva olosuhde. Kirjoitan tätä työtä surusta käsin.

2. PYHÄ TEATTERI

Miksi juuri teatteri ja miksi juuri ohjaaminen? Anne Bogart sanoittaa sen kirjassaan *Ohjaaja valmistautuu – seitsemän kirjoitusta taiteesta ja teatterista* (2001) tavalla, jolla sen ymmärrän. Olen tunnistanut intuitiivisesti Bogartin ajatuksen jo varhain ja vasta löydettyäni *teatterin* sain ajatukselle sanat ja konkretiaa. Jokin *tuntu* ja kaipaus sai minussa määreet ja paikan. Kutsun tätä kaikkea banaalisti ja naivisti kotiin löytämiseksi, vaikka edelleen ja jatkuvasti koen ikävää jonnekin enkä tiedä minne. Minulla on voimakas sisäinen tarve löytää maisema, johon kuulua ja juurtua. Tiedän mistä olen kotoisin ja missä juureni ovat, mutta en koe sitä omakseni. Teatteri ja hevoset auttavat minua tuntemaan olevani kotona. Kyse on ruumiin tunnusta, kehollisesta resonanssista, hetkeen juurtumisesta. Kehollinen resonanssi on konkreettista vastetta.

”Ihmiset tuntevat fyysisesti ja emotionaalisesti vetoa paikkoihin, joissa elementit kohtaavat: joissa maa kohtaa veden, vesi kohtaa ilman, ilma kohtaa tulen. Olen tuntenut vetoa jyrkänteen reunalle voidakseni kokea meren tyrskyjen iskut alapuolellani. On kyse syvästi luontaisesta fyysisestä vetovoimasta, joka saa minut liikkumaan kohti paikkoja, joissa elementit kohtaavat.” Anne Bogart (2004, 76)

Teatterissa yhdistyy melkein kaikki mitä tarvitsen. Kokemus subliimista¹ ja groteskista². Paras tapa viettää aikaa yhdessä. Taide muuttaa, sanoittamaton avaa ja ylittää sellaisia rajoja mihin emme pääse käsiksi arjessamme tai edes tiedä haaveilevamme tai pelkäävämmme. Saan olla tekemisissä aivan tavallisten asioiden kanssa, tutkia tuntematonta ja maagista. Ehdottaa toisenlaisia maailmoja, ehdottaa ihmiskuvaa, haaveilla, pelätä. Näyttämön kautta ja muiden kanssa voin olla kuriton, haluta, pyrkiä

¹ Ylevän eli subliimin tuntemuksia koetaan sellaisten ilmiöiden yhteydessä, jotka hipovat ihmisen käsityskyvyn rajoja (Tieteen termipankki)

² Irvokas, eriskummallinen, vääristynyt; erityisesti ihmisen ulkonäön ja käyttäytymisen karikatyyrimäinen ja liioitteleva kuvaamistyyli (Tieteen termipankki)

kohti nautintoa, vahvistaa empatiaa, ennen kaikkea empatiaa ja yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Kun puhun *pyhästä*, puhun hyvinkin arkisista ja ruumiillisista kokemuksista. Sellaisista hetkistä, kun sanat pakenevat, mitään ei tarvitse selittää ja on kokemus, että kaikki on ihan hyvin ja oikein – siinä hetkessä. Tämä on varmaan yksi merkittävä syy sille, miksi tunnistan teatterin omakseni. Sen ytimessä on *nyt – hetki*, se on se teatterin erityisyys ja perusvoima. On kyse läsnäolosta, siitä etten kaipaa niissä hetkissä mitään enkä minnekään, en ikävöi. On kyse ruumiin tunnusta, *tunnen* lihassani, että kaikki on hyvin ja rauhassa. Ja tämä kokonaisvaltainen läsnäolo on kokemus pyhästä. Jaettu nyt – hetki sanoittamattoman äärellä, joka tuntuu lihassa asti. Tämän kaltaisen pyhän kokemuksen tunnistan myös työskennellessäni hevosten kanssa. Siksi nämä kaksi maailmaa – teatteri ja hevoset – ovat ohjaajidentiteettini kasvun ydintä.

Hain ohjauksen koulutusohjelmaan keväällä 2019 ja viimeisen vaiheen soolon otsikoksi sain *PYHÄ*. Kirjoitin tämän silloin ja huomaan, että sanoja on alkanut hiljalleen löytymään. Tämä kirjallinen opinnäytetyö pyrkii sanoittamaan tuota *pyhää* ja sitä, miten se mahdollisesti voisi olla osa ohjaajan praktiikkaani.

PYHÄ

mulla ei ole vielä sille riittäviä sanoja ja kieltä, kuvia tai lauluja.

mulla on syvä ja pehmeä kaipuu rintalastan alla, mikä ei ole sidoksissa tähän aikaan, vaan se ulottuu yli sukupolvien.

mun ruumis kaipaa juuria.

mulla on fyysinen pakottava tarve päästä maisemaan. maisemaan, missä mun veri kohisee ja henki kulkee.

ja mä tunnen sen - - välähdyksinä mun lihassa.

se tuntuu raskaan työn jälkeen kämmenissä, niiden kovettumisissa ja verestävissä rakoissa.

mä tunnen sen levossa.

siinä lyhyessä hetkessä, kun kaikki on oikein eikä mikään taistele keskenään.

ja se välähdys on käynyt rakkaudessa.

mä kaipaa ilta-aurinkoon, siihen hetkeen missä valo venyy ja värjää kaiken.

mun ruumis kulkee metsän rajaan.

Kaikesta tästä ylevästä puheesta *kodista* ja *pyhästä*, subliimin kokemuksista ja upeista yhteentulemisen ja empatian motiiveista huolimatta, ohjaajuus eikä ohjaamien ole ollut minulle mitenkään itsestään selvää. Olen karttanut sitä positiota aina kevääseen 2019 asti aktiivisesti, vaikka olenkin tehnyt teatteria lukiosta lähtien. En ole tuntenut vetoa ohjaamiseen, toisten *johtamiseen*. Ohjaaja Kaisa Korhonen sanoo, että vasta kun hän oppi mitä vastuu tarkoittaa, hänestä tuli ohjaaja. Että ohjaajuuden juttu on täyden vastuun mahdollisuus. ”Kokonaisvastuu ilman minkäänlaista lipeämisen mahdollisuutta – se on totaalista elämää.” (2008, 33) Resonoi, resonoi kovaa. Ja tässä ollaan, keväässä 2025 ja esittelen itseni nykyään ohjaajana. Ja heppatyttönä.

Palaan häiritsevän paljon kysymykseen, miksi haluan ohjata? Tai ei, tämä on parempi kysymys: Miksi juuri *ohjaan*? Miksi haluan katsoa sinne näyttämölle ja onko kyse ollenkaan halusta vai jostain paljon monimutkaisemmasta?

2.1. Ennen elokuuta 2019

Jotta pääsen kysymykseen käsiksi miksi haluan ohjata, niin minun on käytävä lyhyesti läpi se, miten päädyin tähän hetkeen, kirjoittamaan kirjallista opinnäytetyötä ohjauksen koulutusohjelmasta. Vatkaan tätä kysymystä sillä ohjaaminen tai sen position haluaminen ja siinä oleminen ei ole ollut millään tavalla selvää tai haluttavaa minulle. Huijarisyndrooma on todellista ja heppatyttö minussa on edelleen hämillään. Kokemus itsestä on ollut, että olen maalaisjuntti, jolla on itsetuntoa tallilla, mutta taiteellisen työryhmän johtajana ja ohjaajana en tiedä millä työkaluilla pitää toimia tai miten

ohjaaja ja heppatyttöys yhdistyvät minussa. Tiedän traktoreista ja hevosten heinälaaduista ja olen näillä työkaluilla käsittelemässä subliimin kokemusta taiteilijana.

Hullaannuin hevosista pienenä ja teininä teatterista. Löytyi paikka, koti, missä tehdään yhdessä jotain, joka pakenee sanoja. Ja vastapainona tuolle teatterin abstraktiolle on tallilla paskan lappaaminen räntäsateessa. Näitä kahta vastakkaista maailmaa yhdistää kokemus kehollisesta juurtumisesta *nyt* – hetkeen ruumiillisen työn kautta.

Me ihmiset olemme kehollisia olentoja, monimutkaisia bio-psyko-fyysissosiaalisia kokonaisuuksia eikä meillä ole muuta keinoa päästä subliimin kokemukseen, kuin konkretian kautta. Tunnistan tämän ikiaikaisen Benedictuksen lauseen 1500 – luvulta: *ora et labora*, rukoile ja tee työtä. Pääsen ruumiillisen työn ja tunnun kautta käsiksi subliimiin, pyhän kokemukseen. Koko kouluajan, kuusi vuotta olen tehnyt sunnuntai-iltatallia. Se on minulle paikka missä lepään, fyysisen työn äärellä. Myös Kaisa Korhonen lepää arkitoimissa. ”Pitäisikö työ ja muu elämä erottaa toisistaan? Ne eivät ole peräkkäisiä vaan sisäisiä asioita, toisiaan tuottavia ja ruokkivia.” (Korhonen 2008, 25)

Löysin hevoset tai oikeastaan hevoset löysivät minut, kun olin kymmenvuotias ja aina siitä asti olen työskennellyt tallilla - lapannut paskaa, kantanut vesiä, kärrännyt heinää, ratsastanut, ratsastanut lisää, laukannut täysiä, kouluttanut hevosia, kilpaillut, valmentautunut, rakentanut luottamusta, kasvattanut staminaa, korjannut tarhoja, tallia, pihamaata, lapannut ja kärrännyt lisää paskaa 6:30 marraskuun aamuina - olen kotonani ruumiillisessa työssä ja toislajisten, hevosten kanssa. Kannan kaikenlaisia taakkoja mukani, syviä haavoja, pimeitä kuiluja ja juuri hevoset pelastivat mut. Löytyi paikka ja ympäristö missä kasvaa ja vahvistaa itsetuntoa, löytää *minuutta* ja sitä kautta yhteyttä muihin. Vahvistaa empatiaa, saada katsetta omasta itsestä pois kohti toista. Ja nyt myöhemmin ohjaajana, tuo hevosten kanssa työskentelemisen kautta vahvistunut käsitys empatiasta on ohjaajuuteeni keskeisimpiä työkaluja ja arvoja. Ajattelen, että jos olen kehossani läsnä, näyttämö minussa resonoi, työskentelen kinesteettisen empatian alueella ja kykenen katsomaan näyttämölle.

Kaisa Korhonen kertoo omasta tärkeästä paikastaan, Sotkamossa sijaitsevasta lapsuudenkodista, jonka Korhonen osti isältään. Korhonen kertoo havahtuneensa yhtenä päivänä siihen, miksi kiintyi Sotkamon maisemaan. Ei niinkään heimotunteesta tai perinteestä vaan *minän* eriytymisen kokemuksen takia. Korhonen löysi siellä oman kiistattoman olemassaolonsa. Paikan missä kuulee itsensä, näkee maiseman, luonnon, ihmiset ja on itsenä yksi heistä. Korhoselle se on monen varhaisen avainkokemuksen paikka. (2008, 91) Tunnistan tuon. Minulle tuo avainkokemusten paikka on *hevokset* sekä talliympäristö.

Syvältä Savosta löytyi Rautalammin lukio ³, missä oli sekä hevosia että teatteria. Pakko oli päästä. En tiennyt teatterista juuri mitään, mutta vetovoima oli kova. Jotain sellaista *bogartilaista* tarvetta liikkua ja vaihtaa maisemaa, etsiä paikkaa. Olen Nurmijärven Klaukkalasta kotoisin enkä koskaan ole kokenut, että minulla olisi juuret siellä. En koe sitä maisemaa omakseni, en ikävöi sinne, kun koen koti-ikävä.

Teatterissa näyttelemisen tuntui luonnolliselta, vaistonvaraiselta. Olen kokonaisvaltaisesti suhteessa tilaan ja aikaan. Siinä on jotain samaa kuin ratsastamisessa. Nautin ruumiillisesta työstä, hikoilemisesta ja kehollinen ajattelu käy järkeen. Hevosten kanssa ei voi selvittää tilanteita keskustelemalla – harjoitellaan, tehdään uudestaan ja uudestaan, ollaan jatkuvasti fyysisessä vuorovaikutuksessa, opetellaan herkkää elekieltä ja tunnetilojen säätelyä. Verbaaliikka on vain murto-osa tuosta kommunikaatiosta. Elekieli on hevosille ensisijaista ja ne saattavat ohittaa täysin jo opitutkin sanat. (Kaimio 2004, 109)

Sanotaan, että näyttämö on kaikista turvallisin paikka. Roolista saa suojaa ja vastuun alueet eroavat ohjaajapositiosta. Näyttämöllä asiat olivat yksinkertaisia, koska ne olivat sidoksissa suoraan kontaktiin ja kokemus itsensä paljaaksi asettamisesta oli konkreettista. Korhonen sanoittaa tuota kokemusta paremmin. Hän sanoo havaitsevansa, kun näyttelijä näkee tilan erilaisten liike-energioiden mahdollisuutena. Mikä vetää puoleensa ja mikä työntää pois. Kyse on vetovoimasta ja vastuksesta, tilan hahmottamisesta alitajunnan kannalta. Ja se tuottaa vaistonvaraista toimintaa.

³ <https://www.rautalampi.fi/ratsastuslukio/>

(Korhonen 2008, 75) Korhonen sanoittaa kokemukseni esiintyjänä (ja heppatyttönä), kun kokee asioiden tuntuvan oikeilta.

Ei esiintyminen kaikkine riittämättömyyden, häpeän ja paljastumisen pelon tunteineen ollut helppoa tai kivaa, mutta en nähnyt muuta tapaa itselleni olla mukana teatterissa. Pidin (ja pidän edelleen) yhdessä tekemisestä, harjoittelemisesta, raksaamisesta, prosessissa olemisesta, valtavista vellovista tunteista, mutta katseen alla oli epämukavaa ja pelottavaa. Teatteri ja esiintyminen oli minulle, Korhosta lainatakseni, *lihallista, ruumiillista ja aistillista*. (Korhonen 2008, 51)

Ennen kevään 2019 valintakokeita olin melkein jo luovuttanut teatterin kanssa, kun en tiennyt kuinka siellä olla. Häpeä oli hallitsevin tunne ja olin jumissa koko elämäni kanssa. Ajattelin, että minun kannattaisi tuntea ruumiini ja koko monimutkaisen bio-psyko-fyysissosiaalisen kokonaisuuden toiminta, jotta voisin löytää uutta tapaa olla näyttämöllä. Aloitin fysioterapeutin opinnot, pidin taukoa teatterista ja keskityin hevosiin. Olin ottanut etäisyyttä teatteriin, joka yllättäen oli alkanut triggeröimään häpeää. Sitten talvella kun 2018–2019 uteliaisuudesta katsoin ohjauksen ennakkotehtävät, innostuin. Innostuin sellaisella tavalla, mitä en voinut sivuuttaa. Ajatus *ohjaamisesta* alkoi itää vasta valintakokeissa, jossa koin ensimmäistä kertaa elämässäni olevani rehellinen omille haluilleni ja intuitiolle. Olin uudessa yllättävässä positiossa, mikä rauhoitti kokemustani epämääräisestä koti-ikävästä. Täällä oli mahdollisuus sille *jollekin*.

Ja kun aloitin syksyllä 2019 opinnot ohjauksen koulutusohjelmassa ja katsoin näyttämölle, tajusin, että en tiedä kuinka olla suhteessa teatteriin, näyttämöön. Katkos. Minulla ei ollut enää reittiä tuohon *lihallisuuteen, ruumiillisuuteen ja aistillisuuteen*. Ruumiin kontakti näyttämöön katkesi, kun positio vaihtui esiintyjästä ohjaajaksi. Ja sitten iski häpeä. Taas. Hävetti ihan hulluna. Hävetti, että olin päässyt kouluun ja se, että vatkaan tästä *yhyä pääsin kouluun, mutta en tiedä miten olla*. Minun piti alkaa rakentamaan uutta identiteettiä. Miten luon ruumiillisen kontaktin näyttämöön uudestaan ja rakennan ohjaajaidentiteettiäni? Mistä ja miten ammennan voimia tuohon vastuun kanton?

Ruumiin tuntu ja katse liittyvät olennaisesti toisiinsa. En voi katsoa näyttämölle uudesta positioista, jos en tunne näyttämöä ruumiissani.

2.2. Katkos

Näyttämön ja ruumiin (kehon) välinen suhde siis katkesi ohjaajan positiossa. Position vaihtaminen ajoi minut kriisiin. Koin valtavaa epävarmuutta, oman minuuteni ja halujeni kyseenalaistamista, huijarisyndroomaa. Kyse oli sisäisestä kamppailusta ja prosessista, joka räjäytti kasan mahdottomia kysymyksiä. Nyt, kuusi kevättä myöhemmin hahmotan, että kyse on uuden identiteetin rakentumisesta, kasvamisesta *ohjaajaidentiteettiin*, tutustumisesta itseensä aivan uudella tavalla. Ja tämä uuden identiteetin rakentuminen vaati oman arvopohjan tarkentamista ja kyseenalaistamista. Omien arvojen tunnistamista ja niiden hyväksymistä. Jotta voi lopulta tehdä valintoja ja päätöksiä nojaten niihin arvoihin.

Millaista ohjaajuutta haluan, millaista johtajuutta haluan? Mistä arvoni nousevat? Miksi juuri *minä* ohjaan? Miksi haluan ylipäänsä ohjata? Miksi haluan katsoa näyttämölle? Mitä haluan siellä nähdä? Miksi minun haluni ovat merkittävämpi kuin muiden? Miksi minun katseeni määrittää näyttämöä? Miten haluan johtaa työryhmää? Haluanko johtaa? Kuinka tehdä päätöksiä? Millä perustein? Miten voin olla läsnä ruumiissani? Miten katson? Miten voin olla niin läsnä, että näyttämö resonoi kehossani? Miten istun katsomossa? Miten ohjaan ja kommunikoin, jotta näyttämö resonoi ruumiissani enkä vain järkeistä ja analysoi sitä?

Etsiessäni tapaa olla ohjaajapositiossa koin kandidivuosina, että olin ennemminkin fasilitoija, tuottaja tai epämääräinen pedagogi, joka ennen kaikkea pyrki mahdollistamaan muiden työskentelyn. Se on sinällään hyvä asia, mutta aiheutti myös sen, että kun en tiennyt mitä kohti ollaan menossa en kyennyt tekemään päätöksiä. Kun en tiennyt enkä osannut kommunikoida mitä haetaan, oli työskentely usein epäselvää. Miten kantaa kokonaisvastuuta niin työskentelystä kuin taiteellisista valinnoista? Mistä

muut voivat tietää mitä kohti ollaan menossa, kun en tohtinut haluta? Kun en tiennyt mikä on näkökulma? Minulta puuttui näkökulma, jota en pystynyt valitsemaan ilman kehollista resonanssia suhteessa näyttämöön, jolloin en pystynyt näkemään sinne. Esitin ohjaajaa, puitteet olivat kunnossa, mutta ydin puuttui.

2.3. Katseen epätarkkuus ja häpeä

Mielestäni ohjaajan yksi tärkeimmistä työkaluista on *katse*. Ohjaajana olet ulkopuolella, katsot mitä näyttämöllä on, sijaistat katsojaa, pyrit toimimaan peilinä ja pintana näyttämölle, katseesi määrittää tunnelmaa ja tapaa olla. Kaisa Korhonen puhuu ohjaajan ja näyttelijän välisestä luottamuksesta, jota määrittää ohjaajan katse. Korhosen mukaan ohjaajan täytyy olla valmis tunnustamaan oma häpeänsä, sillä niin on myös näyttelijäntyö itsensä aktiivista häpäisemistä ja altistumista toisen katseelle. Ohjaajana toimiessa ensimmäisenä katsojana näyttelijä tarkastelee, kannattaako hänen näyttäytyä, onko ohjaaja luottamuksen arvoinen. (Korhonen 2008, 35) Jos olen ohjaajana välttelevä enkä kykene katsomaan ja osoittamaan luottamusta, kuinka voisin vaatia sitä keneltäkään muulta?

Katseeseen liittyy myös paljon valtaa. Kenen katseen kautta näyttämöä katsotaan, kuka on tehnyt valinnat ja millä perusteilla? Tässä työssä en pureudu syvemmin *katseen* valtaan enkä valtarakenteisiin ja niiden purkamiseen. Suosittelen sen sijaan lukemaan Anu Silfverbergin kirjan *Sinut on nähty* (2021), joka käsitellään katseen valtaa. Rajaan tämän kirjallisen opinnäytetyön oman katseeni sanoittamiseen.

Kun helmikuussa 2020 aloitimme pienoisenäytelmän harjoitukset, pandemia seisautti maailman, prosessi pysähtyi ja harjoituksia jatkettiin elokuussa 2020. Ohjasin kurssitoverini Mikael Karkkosen (dramaturgian ja näytelmäkirjoittamisen koulutusohjelma) pienoisenäytelmää *Tarina majakkavahdistista* ja olin jatkuvasti pulassa positioni ja katseeni kanssa. Miksi minä juuri ohjaan? Miksi minä olen jotenkin enemmän tai varteenotettavampi sanomaan yhtään mistään mitään? Miksi minä minä

minä. Tässä kohtaa katse on jo tukossa ja fokus aivan väärässä paikassa. Ja mikään tästä kipuilusta ei liittynyt muihin, ei tekstiin eikä näyttelijöihin. En tiennyt yhtään missä olen, kun olen *katse* ja kokonaisuuden määrittäjä. Onneksi tuli katkos ja prosessi keskeytyi ja jatkoimme vasta elokuussa. Harjoitustauko auttoi minua kirkastamaan näkökulmaani, refleктоimaan rauhassa ja rauhoittelemaan kriisiin mennyttä ruumista, joka ei tiennyt miten olla ohjaajan positiossa.

Identiteettini ja suhteeni näyttämöön oli kasvanut ja rakentunut esiintyjyyden kautta. Kun olin olemassa ruumiini kautta esiintyjänä, sain aivan erilaista vastetta ja tietoa. Olin myös katseen kohteena. Se oli turvallisempaa, mutta ei loogisempaa. Syvä häpeä omasta olemassaolosta oli niin kovaa, että oman sisimmän tuominen esille oli liian suuri riski. Mutta samalla oli valtava tarve tulla nähdyksi ja kuulluksi, kokea merkitystä omasta olemassaolosta. Siksi kaikista kuumottavimpaan paikkaan katseen alle itsensä laittaminen tuntui kaikista turvallisemmalta. Epämukavuutta ja häpeää pystyi purkamaan fyysiseen toimintaan, josta sai myös fysiologista vastetta. Fyysisen rasituksen ja kuumen paikan tuoma adrenaliini, oksitosiini ja endorfiini huijasivat syvää häpeää.

Terapeutti ja kirjailija Tommy Hellsten määrittelee häpeän kokemukseksi ihmisarvon romahtamisesta. Tunteeksi siitä, kuinka olet kokonaan arvoton, paha ja huono. (Hellsten 2019) Syyt, miksi olen kokenut syvää lamauttavaa häpeää olemassaolostani eivät kuulu tähän kirjalliseen opinnäytetyöhön, mutta jotain tunnistan tässä Hellstenin kehotuksessa katsoa ihmisyyden ytimeen: rakkauden tarpeeseemme. Hänen mukaansa häpeä kasvaa siellä, missä rakkaus loistaa poissaolollaan.

Ei voi ohjata, ei voi millään hahmottaa kokonaisuutta, jos katse on itsessä. Kun en näe näyttämölle, en osaa katsoa sinne. En tiedä mitä siellä pitäisi nähdä ja mihin kiinnittää huomiota. Kuinka nähdä muut ja kuinka *ohjata*. Kuinka kommunikoida oma tarkka henkilökohtainen havainto muulle työryhmälle, jotta he voivat muodostaa siihen oman suhteensa?

3. HEVOSET

Lyhyesti hevosista.

Hevonen (*equus caballus caballus*), kesytetty Ukrainan aroilla n. 5500 vuotta sitten. Hevonen oli ennen 1900-luvun teollistumista työkone, ravintoa ja sotaratsu. Nykyään hevonen on ennemminkin harraste- kuin hyötyeläin. Maailmassa on vielä muutamia viljejä hevosia (*equus caballus*), joita on pyritty takaisinistuttamaan Mongolian aroille. Viimeisin näköhavainto täysin villistä przewalskinhevosesta (*equus caballus przewalskii*) on vuodelta 1969. ⁴

Hevonen on arojen pako- ja laumaeläin, joka tarkkailee ympäristöään ja reagoi aistien välittämiin viesteihin vaistomaisesti. Pakoreaktio on hevoselle tyypillinen tapa reagoida mahdolliseen uhkaan ympäristössä. Lauma tuo hevoselle turvaa ja sosiaalisena eläimenä se myös tarvitsee lajitoveriensa seuraa.⁵ Hevosen perustarpeet ja luontaiset käyttäytymistoiminnot jaetaan viiteen kategoriaan: ravinto, lepo ja uni, aktiivisuus ja liikunta, kehon hoito, sosiaalisuus ja kommunikointi. Hevosen käyttäytymistoiminnoissa esiintyy selkeä vuorokausirytmii ja ne noudattavat suhteellisen samana pysyvää vuorokausirytmii, eli sirkadiaanirytmii. Rytmissä ilmenee muutoksia vuodenaikojen mukaan. ⁶ Hevosilta, kuten muiltakin nisäkkäiltä on löydettävissä seitsemän perustunnejärjestelmää: etsintä, raivo, pelko, eroahdistus/suru, hoiva, seksuaalinen halu ja leikki. (Alongi ja Mannila 2021, 14)

Ratsastusvalmentaja, FM Katariina Alongin ja psykoterapeutti Laura Mannilan *Tunnetaitoja hevosihmisille* (2021) kirjassa nostetaan esille yksi merkittävimmistä eroista ihmisen ja hevosen välillä, joka saa meidät (ihmiset) hakeutumaan hevosten seuraan ja se on suhde aikaan. Me ihmiset olemme usein joko menneessä tai tulevassa, ja nykyisen eläintutkimuksen mukaan hevoset ovat tässä ja nyt. Hevonen elää tämän hetken kokemuksellista todellisuutta. Hevonen ei pysty kaksoismerkityksiin. Se ei

⁴ <https://fi.wikipedia.org/wiki/Hevonen>

⁵ <https://www.ratsastus.fi/ratsastamaan/hevonen-ja-hevostaidot/>

⁶ <https://hevostietokeskus.fi/i/hoito/kayttaytymistarpeet>

kanna kaunaa, kostonhalua eikä pysty erittelemään sitä mihin ihmisen tunnereaktio liittyy – miettiikö ihminen perhehuolia vai onko tilanteessa hevosen kanssa jotain, josta kannattaa huolestua? (Alongi ja Mannila 2021, 220)

Hevosten lempiruokaa on ruoho, kuivaheinä, heinä, oikeastaan heinä missä tahansa muodossa, porkkanat, omenat – hevoset ovat persoja herkuille. Hevoset nukkuvat keskimäärin neljä tuntia vuorokaudessa, niillä on rodusta riippuen 3–6 askellajia ja kaikenkokoisia ja värisiä on: 50 cm miniatyyrihevosista valtaviin yli kahden metrin shirehevosiin. Jotkut elävät talleissa, jotkut ulkona läpi vuoden ja ympäri vuorokauden, persoonasta ja resursseista riippuen.

Lajityypillisesti hevoset elävät laumassa ja lauman hierarkia elää tilanteen mukaan. Johtajuus on joustavaa ja jokainen lauman jäsen voi ottaa vastuuta. Hevoslaumassa johtajuudella tarkoitetaan liikkeen aloittamista ja suuntaamista. Aktiivisimmat saattavat aloittaa liikkeen useammin kuin vetäytyvämmät, jotkut ovat uteliaampia kuin toiset. Laumassa on kuitenkin vallallaan myös dominanssi, nokkimisjärjestys eli resurssien jakoon liittyviä suhteita. Mitä niukemmin perustarpeet toteutuvat, sitä voimakkaampaa dominanssi on. Hevoset eivät kuitenkaan seuraa aggressiivisesti käyttäytyvää yksilöä. Seesteisessä tilassa oleva hevoslauma käynnistelee liikkeen ja suunnan yhdessä pienistä eleistä. (Alongi ja Mannila 2021, 95)

3.1. Mitä on olla heppatyttö?

Kirjailija ja hevostyttö Marika Riikonen käsittelee *Hevostyttö – Mikä saa ihmisen raahautumaan tallille vuodesta toiseen?* (2020) kirjassaan heppatyttöyttä, sen syvintä olemusta. Kuinka heppatyttöys on elämisen tapa ja paljon enemmän kuin vain ohi menevä ”kehitysvaihe”. Kyse ei ole ainoastaan hoivasta, pikkutyttöjen puuhastelusta, vallantunteesta tai eroottisesta leikistä. Nämä kaikki ovat kapeita ja virheellisiä yleistyksiä. Riikonen listaa hevostyttöyttä: vankkaa tahtoa, yhteistyötä, taitoa, ihailua, ihmetystä, vahvaa tunnetta ja omistautumista. Kyse on *intohimosta*, totaalista

sitoutumisesta ja *ytimestä*. (Riikonen 2021, 11) Olen samaa mieltä Riikosen kanssa. Heppatyttöyttä leimaavat *hulluus* ja vähättelevät asenteet ovat osuneet myös minuun. On kuitenkin kyse monimutkaisesta vuorovaikutussuhteesta toislajisen kanssa, parhaimmillaan ystävydestä ja kumppanuudesta.

Riikonen jatkaa kokemukseni sanoittamista ja hipaisee *sen jonkin* määritelmiä.

”Pari kesää sitten saapastelin loppukesän märässä ruohossa laitumen aavalla. Haistoin mullan ja kypsyneen viljan. Olkapäällä heilahteli hevosen riimu, ja kaikki kiire hajosi tuuleen. Siinä hetkessä vain olin. Silppu hävisi, roolit ja oletusarvot liukenivat. Ajattelin, että tässä on ydin, kaikkein sisin minäni. Hevostyttö kuraisella laitumella. Kaikista rooleista se on vähiten rooli. Se on olemisen tapa.” (Riikonen 2020, 10)

Hevoset ovat minulle paikka missä tunnistan itseni. Tunnetaidoiltaan syvät ja taitavat isot eläimet peilaavat herkästi minun heikkouksiani ja kipukohtiani. Olen jatkuvasti ja armottomasti kasvokkain minuuteni, tunteideni ja käytösmallieni kanssa. En pysty huijaamaan hevosta tunteistani tai ajatuksistani - en voi siis paeta itseäni. Herkän sosiaalisen laumaeläimen läsnäolo pakottaa minut refleктоimaan omaa toimintaani, olemaan rehellinen haluilleni sekä tarpeilleni ja olemaan läsnä. Hevoset vaativat armotonta läsnäoloa, affektiivista mutta paineetonta vuorovaikutusta sekä rehellisyyttä. Hevoset, kuten muutkaan toislajiset eivät kykene kaksoisviestintään. Tämä tarkoittaa sitä, että hevoset eivät kykene luomaan ristiriitaisia viestejä kommunikaatiossaan ja tavassaan olla. Hevoset tekevät samaa, kuin mitä viestivät toisin kuin me ihmiset - kommunikaation epäselvyys johtuu usein ristiriitaisesta viestinnästä, missä teot, niin tiedostetut kuin tiedostamattomat, antavat eri informaatiota puhutun verbaalisen kielen kanssa.

Hevosten kanssa en kyseenalaista johtajuuttani. Hevostenkouluttaja ja muusikko Kari Vepsä kiteytti Tampereella vuoden 2025 Hevoset-messuilla hevosen ja ihmisen välistä vuorovaikutusta seuraavanlaisesti. Auktoriteettia ja valtapositiota perustellaan usein turvallisuuden takia. Jotta yhdessä tekeminen on turvallista, tulee ihmisellä olla auktoriteetti suhteessa hevoseen. Hevosen kouluttamien luo myös hevoselle turvaa.

Hevoset pitävät selkeistä rajoista sekä rutiineista ja laumaeläimenä tarvitsevat johtajaa (hevoslaumassa hevosta ja ihmisen kanssa työskennellessä ihmistä) perusturvan vahvistamiseksi. Hevoset luonnostaan pyrkivät pois stressaavista tilanteista tai aggressiosta ja hakeutuvat kohti matalasykkeistä olemista.

Nautin talliympäristöstä. Siellä yhdistyy minulle luontaisesti *ora et labora*. Teen rutiininomaista fyysistä työtä, teen työtä ruumiillani ja se on konkreettista. Fokus on kirkas. Pidän huolta toisista elävistä, pidän ympäristön siistinä, olen yhteydessä 600 kiloisten pakoeläinten kanssa ja olen osa yhteisöä, jonka yhdistävä tekijä on hevoset. Talleilla olen vapaa muista rooleistani ja määrityn vain heppatyttönä, joka on vapauttavaa. Pidän vuoden- ja vuorokaudenaikojen mukaan menemisestä hevosten kanssa ja tallin rutiininomaisesta fyysisestä työstä, jonka lomassa saatamme tallikaverin kanssa käydä valtavia ja syviä keskusteluja esimerkiksi surutyöstä tai huolista. Pidän tuosta yhdistelmästä. Arkisesta työstä ja tunnetyön tekemisestä.

Ihailen hevosia. Niiden herkkyyttä, kantokykyä ja huumorintajua.

3.2. Kaksi kuvaa ruumiin tunnosta

Näiden kahden kuvan myötä pyrin sanallistamaan ja hahmottamaan sitä, miksi koen ruumiin tunnun tärkeäksi työkaluksi ohjaajuudessani. Miksi ruumiin tuntu on validi ja merkittävä työkalu ohjatessa sekä rakentaessani ohjaajaidentiteettiä. Ruumiin tunnun tunnistamisen kautta saan purettua katkosta suhteessa näyttämöön. Sen myötä minulla on mahdollisuus nähdä näyttämölle ja työskennellä suhteessa valittuun näkökulmaan. Ja jotta voin johtaa ja ohjata, tulee minun olla tietoinen arvoistani, jotka ohjaavat valintojeni tekemistä. Pyrin löytämään yhtymäkohtia hevosten kanssa työskentelyn, ohjaamisen työkalujen sekä johtamisen kanssa. Ydinarvoni, rohkeus ja nöyryys, nousevat suurelta osin pitkästä matkasta hevosten kanssa työskennellessä. Toimintaani ja syytäni tehdä teatteria ohjaa empatian monet muodot – haluan vahvistaa hyvää ja yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Ensimmäinen kuva on hetkestä hevosen kanssa. Toisessa kuvassa olen kontaktissa näyttämön kanssa.

3.2.1. Sindy – hevonen, Somero 1997

Olin seitsemän, kun isosiskollani oli Sindy – niminen, surusilmäinen harmaa hevonen kesän meidän mökillä. Hevonen näytti aivan Peppi Pitkätossun Pikku-Ukolta ja meidän mökki muistutti erehdyttävästi Astrid Lindgrenin kuvailemaan Huvikumpua. Siellä sai (ja saa edelleen) olla juuri niin kuin haluaa. Sindy oli vanha ja kesä oli sen viimeinen. Romantisoin: oli myöhäinen lämmin kesäilta, aurinko laski metsän rajan taakse, hiekkatie oli pitkä ja suora kultaisten viljapeltojen keskellä. Minä ja Sindy, verkkaista matelevaa käyntiä, ei satulaa, ei ketään taluttamassa hevosta ja aikuiset kaukana mökin pihassa. Uskaltauduin pyytämään hevosta laukkaamaan, salaa ja hyvin varovasti. En tiennyt silloin, miten laukka nostetaan tai kuinka pyytää tuollaista asiaa. Olin kirpun kokoinen ja ensimmäistä kertaa yksin hevosen kanssa. Ja jostain kumman syystä Sindy nosti laukan, varovaisen ja empivän, mutta me laukattiin. Kypärä tipahti silmille, kädet puristaa valkoista harjaa ja mua alkaa naurattaa, naurattaa tosi paljon. Ja nauru kumpuaa jostain todella syvältä ja valuu koko maisemaan. Me mennään hevosen kanssa yhdessä kohti auringonlaskua ja mä olen vain siinä hetkessä, siinä tunnussa ja kuvassa. Kunnes, äiti näkee meidät uusien perunoiden ja grillimakkaran lomasta, menee paniikkiin, koko kesäilta hetkessä kaaoksessa. Mutta mun sisintä oli kerennyt koskettamaan *jokin*.

3.2.2. Orlando – aikakausi halki kulkeva rakkaus, Lahti 2024

Syksyllä 2024 menin paikkaamaan ohjaajaa Lahden kaupunginteatteriin kesken prosessin, jatkamaan keväällä aloitetun *Orlandon* harjoituksia. ennakkosuunnittelu oli

tehty ja ensi-iltaan oli neljä viikkoa. Tuon kaltaisen laitosteatterirakenteen mukaan ohjaajalla on suurin vastuu, halu ja näkökulma. Ohjaaja päättää millaisen jutun haluaa tehdä ja muut adaptoituvat siihen resurssien puitteissa. Ja minulle tärkeimpänä ohjaajan ominaisuutena tai tehtävänä: miten työskennellään ja millaista ilmastoa harjoituksiin ja sitä kautta esitykseen luodaan? Kun produktiosta vaihtui ohjaaja kesken kaiken, joutuu prosessi kriisiin. Sillä ei ole merkitystä mitkä tähän johtaneet syyt ovat, vaan sillä, että työskentely muuttuu radikaalisti. Painopiste kääntyy pääläelleen: koko työryhmä pyrkii valuttamaan uudelle ohjaajalle tietoa produktiosta – kyse ei ole vain teknisistä asioista tai materiaaleista vaan myös *tunnusta* ja *tunnelmasta*. Mitä ja millaista tällä teoksella halutaan sanoa, miksi tätä tehdään? Mitä valitsen vahvistaa uutena ohjaajana?

Aloitin kriisiproduktion harjoitukset uudessa talossa uusien ihmisten kanssa ja itselle tuntemattoman lähtömateriaalin kanssa, johon tuli muodostaa hyvin nopeasti ja intuitiivisesti henkilökohtainen suhde, jotta pystyi työskentelemään. Tekemään valintoja ja rakentamaan ilmastoja, missä työskennellään.

Syksyllä 2024 teatterilla samaan aikaan kanssani aloittanut dramaturgi-näytelmäkirjailija Veikko Nuutinen oli onneksi apuna ja tukena. Sellaisena eräänlaisena *takapihana*, minne saatoin mennä ottamaan happea kesken prosessin, puhumaan kaiken ääneen ja harhailla ja etsiä ajatuksiani. Ja tajusin, kuinka tärkeä tämän kaltainen *takapihahminen* on, jotta työskentely mahdollistuu, jotta en vie ohjaajana harjoituksiin sellaista mikä saastuttaa sitä ilmastoja. Nuutinen sanoi mulle prosessin alussa: “että jos saat sinne näyttämölle edes yhden hetken, edes pienen hetken, missä tunnet sen *jonkun*, niin se on jo tosi tosi paljon.”

Edellä kirjoitettu oli alustusta, nyt se kuva.

Ollaan Orlandon harjoituksissa päästy siihen vaiheeseen, että pystymme tekemään läpimenoja, päivät käyvät vähiin ja harjoituskertoja enää muutamia jäljellä. Istun hämärässä katsomossa, mulla ei ole enää mitään käsitystä mun oman ruumiin perustarpeista, prosessi on vaativa ja haluaa kaiken huomion (kassissa jo pari päivää haisseet banaaninkuoret paljastavat kuosini). Olen myös siinä pisteessä, että käytän farkkuja harjoituksissa, jotta hahmotan ruumiin rajat paremmin, malttaisin istua

aloillani ja katsoa näyttämölle, enkä suhata ympäri katsomoa. Katson läpimenoa, yksi vaihto piinaa, se on piinannut harjoitusprosessin alusta asti. Vaihto sijoittuu ensimmäisen puoliskon kultaiseen leikkaukseen. Siinä vaihdossa on jotain olennaista, jotain, jota en osaa sanoittaa, mutta tajuan, että se pitää sieltä kaivaa esiin. Siellä on tämän esityksen ydin. En tiedä miksi, en osaa sanoa, mutta sinne mun ajatukset palaavat koko läpimennon ajan, on vaikeaa nähdä tuosta pisteestä eteenpäin. Läpimeno on ohi, sanon jotain yleistä ja epäkiinnostavaa, jotta päästään harjoittelemaan tuota vaihtoa. Siinä vaihdossa Orlando (Aurora Manninen) ei halua enää elää elämäänsä, niin kuin Virginia Woolf (Vilma Kinnunen) sitä hänelle kirjoittaa, vaan haluaa rakastaa ja elää. Orlando on rakastunut juuri kohtaamaansa Sashaan (Miikka Wallin) ja on jättämässä Virginian. Virginia, joka näyttämöltä käsin kirjoittaa *Orlandoa*, kirjoittaa Orlandon unettomaan uneen. Konkreettisesti vaihdossa ensemble vei pois näyttämöllä olevat rekvisiitat, oli hämärää, äänenä massiivista äänimassaa tammipuun juurten repeämisestä, koreografisoitu roudausvaihto, josta leikattiin kaikilla elementeillä ja yhdellä iskulla suoraan toiseen tunnelmaan, jossa Orlando nukkuu ja Virginia pelkää menettäneensä rakastettunsa.

Vaihdossa, tuossa yhdessä leikkauspisteessä leikattiin myös aikatasoja tai mentiin niiden läpi. Orlando - romaanin tasosta päähenkilön sisäiseen maailmaan ja siitä esityksen preesensiin. Minussa alkoi näyttämö tai oikeastaan koko teatterikone resonoidaan ruumiillisesti ja ymmärsin emotionaalisen kuljetuksen sekä näyttämön transformoitumisen. Koko teatterikone muuttui päähenkilön sisäiseksi maisemaksi, jolloin kaikki roudausvaihdon elementit laajenivat kerronnallisiksi elementeiksi.

Harjoitteleimme, rakennamme koreografiaa, hinkutamme volyymeja, iskun paikkaa, rytmiä, tarkkuutta ja huokoisuutta. Ja sitten jokin loksauttaa kohdalle. Kaikki elementit asettuvat kohdilleen. Mua alkaa naurattamaan, sitten itkettämään, *jokin* liikkuu mun sisällä ja vaihto on paikallaan. Siellä on se *jokin*. Koko näyttämö, kaikki se tekninen ja materiaallinen muuttuu merkitykselliseksi. Sillä laadulla on väliä, kuinka tuoleja roudataan, missä järjestyksessä, kuka liikkuu milloinkin. Tuon vaihdon myötä oli mahdollista päästä Orlandon sisäiseen mielenmaisemaan, kun koko teatterikone esitti sitä. Koko näyttämö, kaikki sen elementit asettuivat kohdalleen, jolloin pääsin ohjaajana, ulkopuolisena katseena kiinnittymään kehollisen resonanssin kautta

emotionaalisesti Orlandon tilanteeseen. Hetkessä oli vahvaa sanoittamatonta tunnistamista ja samaistumista.

3.3. Hevoset ja taiteellinen työskentely

Näissä kahdessa kuvassa ja noissa kahdessa hetkessä on *se jokin* sanoittamaton *tuntu*, jonka tavoitan niin hevosten kanssa kuin näyttämöltä. Se on se jokin tuntu, jolle ei ole sanaa tai muotoa, mutta olo siitä, että asiat ovat oikein ja kohdallaan. Bogart puhuu taiteen kyvystä ruumiillistaa intensiivinen energia. (2004, 72) On kyse polttopisteestä, jossa rytmi, kontakti, tunteet, aihe, estetiikka, aika, seura, menneet ja tulevat ajatukset, arkinen ja pyhä asettuvat juuri oikein. Niin, että sielu huohahtaa ja tiedät, että tässä se on, absoluuttinen läsnäolo nyt – hetkessä. Minulle kyse on *pyhän* kokemuksesta ja siihen kokemukseen pääsen kiinni niin ollessani hevosten kanssa kuin työskennellessäni näyttämön kanssa.

Kyse on läsnäolosta sekä teatterin erityisyydestä tapahtua aina preesensissä. Korhosen mukaan teatterissa parhaimmillaan voi olla niin intensiivisiä kokemuksia, ettei kerkeä muuta kuin imemään vaikutelmia. Parhaimmillaan esityksissä ei ole aikaa ja preesens on läsnä kuitenkin. Istumme katsomossa, olemme paikalla ja kehomme on suhteessa näyttämöön. Kuitenkin tajunnassamme ja ajatuksissamme on läsnä kaikki aikamuodot, menneet sekä tuleva. (Korhonen 2008, 73)

Hevosten kanssa tuohon pyhään hetkeen voi päästä joskus harvoin käsiksi, kun tajuaa olevansa vuorovaikutussuhteessa ja kontaktissa tuon valtavan toislajisen olennon kanssa, joka rakastaa yli kaiken kuivaa heinää ja nukkuu pääasiallisesti seisaaltaan neljä tuntia vuorokaudessa. Siinä kontaktissa ei ole tilannetta määrittäviä tai purkavia sanoja, vaan jaettua kanssakäymistä. Se hetki on mahdollista saavuttaa, kun hyväksyy jaetun nyt – hetken ja käsityksen ajasta. Se tuntuu arjen yläpuolelle asettuvalta, maagiselta ja tuntemattomalta.

Tätä kirjallista opinnäytetyötä tehdessäni olemme keskustelleet paljon ohjauksen koulutusohjelman professorin Saana Lavasteen kanssa siitä, mistä ohjaajuudessa saattaa minulle olla kyse. Minulle ohjaajuus ja sen tuoma *johtajuus* on ollut pitkään abstraktio, epäkonkreettinen mähmäinen paikka, johon olen kuitenkin saanut jotain kirkkautta hevosten kautta. Jossain kohtaa kandia kipuilin todella paljon ohjaamista, että mitä sitten sanon niille näyttelijöille. Kuinka niiden kanssa ollaan ja mitä pitää sitten sanoa, että autan enkä laita kaikkea tukkoon omalla epävarmuudellani. Rakas ystäväni ja kurssitoveri Ida Kronholm sanoi, että ohjaa niitä niin kuin hevosia. Saattaa kuulostaa banaalilta, mutta ajatus todella auttoi muuttamaan tapaani ajatella itseäni ohjaajana.

Aloin kiinnittää huomiota yhtäläisyyksiin ja tarkastelemaan itseäni hevosten kanssa. Miksi olen siellä hyvässä paikassa itseni kanssa, miksi siellä on itsetuntoa ja minulla on varaa olla jotakin mieltä, haluta, kyky rajata, olla selkeä, yksinkertainen ja pitää huolen kommunikaatiosta, pitää huolen turvallisuudesta, olla tietoinen millä tuulella olen, mitä tuon talliympäristöön, olenko reilu, empaattinen, maltanko kuunnella, nähdä ja tuntea. Koska hevosten kanssa ei ole yhteistä puhuttua verbaalista kieltä, korostuvat muut kommunikoinnin keinot. Intuitioon luottaminen on yksi tärkeimmistä. Ja pyrin ohjaajana luottamaan myös tuohon intuitioon. Olen hyvä sietämään painetta ja toimin kirkkaimmin silloin. Olen kiinnittynyt nyt -hetkeen nimenomaan kehollisen resonanssin eli ruumiin tunnun. Ja pystyn tekemään päätöksiä tuon tunnun kautta, kunhan vain olen pystynyt rajaamaan näkökulman.

Tuo intuitiivinen päätöksenteon kyky liittyy olennaisesti hevosten kanssa työskentelyyn. Hevosten kanssa on jatkuvasti tehtävä päätöksiä ja valintoja nopeasti ja ennen kaikkea luotettava kehoon ja sen tietoon. Millä paineella voin vastata takaisin, kuinka asetan oman kehoni tilassa suhteessa hevoseen, kuinka lähestyn, miten reagoin hevosen pelästyessä tai innostuessa? Pitää olla herkillä, mutta vellovat tunteet eivät kuitenkaan saa ohjata toimintaa. Pitää luottaa kehoon ja omaan intuitiiviseen tapaan reagoida. Olen opetellut luottamaan omaan kehooni ja sen tapaan reagoida, kouluttanut sitä. Suhteeni hevosiin on hyvin kunnioittava, mutta en pelkää niitä. Olen opetellut laskemaan sykkettäni hermostuneen hevosen lähellä, rauhoittamaan tilannetta ja tarkastelemaan sitä, jotta en lisäisi kaaosta ja epävarmuutta omalla toiminnallani. Ohjaajana pyrin löytämään tuota samaa läsnäoloa harjoituksissa, jotta kykenisin

tekemään intuitiivisia valintoja suhteessa näyttämöön ja luottamaan keholliseen resonanssiin.

Ohjaaja Gréta Ómarsdóttir käsittelee *why we bow – autothesis* kirjallisessa opinnäytetyössään omaa subjektiivista minäänsä, sitä kuka hän on ja mistä tulee. Hän haluaa käsitellä itsetietoisuuden merkitystä teatterinjohtamisessa suhteessa tietoon ja valtaan niin poliittisella kuin julkisella alueella. Ómarsdóttir nostaa kirjallisen opinnäytteensä myötä julkiseen keskusteluun ohjaajan ja teatterinjohtajan tietoisuuden ja vastuullisuuden merkityksen, kuinka ne ovat olennainen osa teatteria ja sen koko potentiaalin toteutumista. Jotta teatteri pystyisi muotoilemaan uusiksi sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja tekemään maailmasta paremman paikan, tulee ennen kaikkea teatterinjohtajien ja ohjaajien olla tietoisia keitä ovat ja mistä tulevat. Mitkä arvot johtavat päätöksentekoa? (Ómarsdóttir 2023, 4)

Ohjaajana olen vastuussa siitä, millaista maailmankuvaa ehdotan ja haluan käsitellä. Henkilökohtaisesti haluan vahvistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta, lievittää hätää ja konkretisoida toivoa. Jotta pystyn katsomaan näyttämölle, rajaamaan ja kirkastamaan näkökulmaa ja vahvistamaan empatiaa, tulee minun olla tietoinen siitä kuka olen ja mistä tulen. Haluan ohjaajana työskennellä mahdollisimman eettisesti ja reilusti, luomaan sen kaltaista työskentelyilmapiiriä, että ihmisillä on mahdollisuus toteutua ja käytetty aika tuntuu merkityksellisestä. Yksinkertaistettuna, että olisi kiva herätä aamulla ja tulla töihin.

Kun minun motiivini ohjaajana ja johtajana ovat kirkaat, on minulla mahdollisuus olla läsnä ja suhteessa näyttämöön. Läsnäoloon liittyy elimellisesti myös rehellisyys, en voi huijata tai peitellä tunteitani, työskennellä niiden ohi. Hevoset ovat tämän rehellisen läsnäolon kanssa hyvin tarkkoja. Ne tajuavat, kun yritän salata niiltä esimerkiksi pelkoa. Parempi tunnistaa ja myöntää pelko ja pyrkiä jäljittämään, mistä se johtuu. Tällöin vuorovaikutus on rehellistä ja avointa. Ajattelen, että tunteiden kohtaaminen, syy-seuraussuhteiden jäljittäminen sekä oman haavoittuvuutensa paljastaminen vaatii valtavaa rohkeutta. Asettua hevosen tai työryhmän eteen, niin että esimerkiksi pelottaa ja hävettää, eikä väistä kohtaamista eikä toimi defensiivisesti pelosta käsin, vaatii rohkeutta.

Gréta Ómarsdóttir kysyy työnsä lopuksi:

I want to propose, with my very subjective, vulnerable and personal autothsis, that we should all interrogate ourselves to self-actualization and accountability as curators of public time and spaces, as makers of meaning, as leaders and visionaries of the future of our communities. I've done my part, for now, in asserting who I am and what I stand for. I've tried my best to articulate what I believe theatre does, what it has done for me and what I want to do with it. Where my blind-spots, biases and compliance might be dwelling, my privileges, my challenges. It's not exhaustive, and I've definitely missed parts and made mistakes.

I'm not trying for mastery or perfection.

I'm trying to belong to myself, aligned with Love and Integrity.

I've told you who I am.

Who are you? (Ómarsdóttir 2023, 87)

Haluan kasvaa ja olla vastuullinen ja *hyvä* ohjaaja ja johtaja, olla tietoinen omista arvoistani. Tällä kirjallisella opinnäytetyöllä pyrin selvittämään ennen kaikkea itselleni mistä tulen ja kuka olen, vastata Grétan kysymykseen. Ydinarvoni, *rohkeus ja nöyryys*, tulevat tallilta ja hevosilta, haluan työskennellä nojaten niihin, vahvistaa empatiaa ja tehdä Grétan tavoin maailmasta paremman paikan elää.

3.4. Mitä teatteriohjaajana opin sekä haluaisin oppia hevosilta?

Ihailen hevosten kantokykyä, resilienssiä. En voi johtaa muita, jos en jaksa itse tai tiedä missä fyysiset sekä henkiset rajani menevät. Jotta ohjaajana pystyn kantamaan vastuun prosessista, työskentelyilmapiiristä, näkökulman kirkkaudesta sekä itsestäni, haluan tietää pystyväni fyysisesti kantamaan kuormaa. Tämä ajatus koskee vain minua ohjaajana, tämä on minun tapani olla suhteessa taiteelliseen työskentelyyn. Tarvitsen

kovan ruumiillisen vastuksen ja tiedon, että jaksan kantaa kokonaisvastuuta. Fyysinen työ maadoittaa ja hiljentää mieltä. Hevoset ovat ratsuja, kantajia. Ratsuhevosen koulutuksessa niiden resilienssiä vahvistetaan hyvin rauhassa ja asteittain, jotta perustasta tulee vahva, kestävä sekä elastinen. Niin fyysisesti kuin henkisesti. Haluan oppia tuota syvää, vahvaa ja joustavaa resilienssiä, joka pystyy ottamaan vastaan niin fyysistä kuin henkistäkin painetta menettämättä empatian ja läsnäolon kykyä.

Haluaisin oppia hevosilta resilienssiä, kantokykyä, empatiaa, rohkeutta, uteliaisuutta, joustavuutta, joustavuutta hierarkiassa, non-verbaalista kommunikaatiota, leikkisyyttä, lojumista, hetkessä elämistä, yksinkertaisuutta, suurta sydäntä, johdonmukaisuutta, rutiineja, maadoittumista, voimaa, kaverin puolustamista, leikkisyyttä, kauneutta. Haluaisin oppia hevosten mutkattomuutta ja kykyä luottaa nyt-hetkeen. Kun olen tekemisissä hevosen kanssa, olen vahvassa vuorovaikutussuhteessa tuntemattoman kanssa, samoin on hevonen. Olemme toisilajisia toisillemme ja opettelemme olemaan yhdessä. Teatterin tekeminen on kummallista ja varsinkin ohjaaminen. Aluksi on olemassa jokin aihe, halu, näky, näkökulma, jokin asia, jota on päästävä mylläämään porukalla näyttämöllä ja jakaa se lopulta katsojille. Prosessissa on vain uskottava, että kyllä tästä jotain tulee, vaikka aluksi ei ole mitään konkretiaa. Tyhjä näyttämö ja valtavasti uskoa.

Alongi ja Mannila ehdottavat myös suoraan, että meillä ihmisillä ja eritoten johtajapositiassa olevilla olisi paljon opittavaa hevosten elävästä johtajuudesta. Alongin ja Mannilan mukaan määräilevä ja autoritäärinen johtaminen hevoslaumoissa sekä hevosten kanssa johtaa passiivisuuteen ja toisinaan kapinaan. Mutta jos johdettava saa tutkia, yrittää sekä erehtyä, osallistua ja ehdottaa, on mahdollista synyttää aito vuorovaikutus ja ymmärrys. Alongi ja Mannila nostavat vuorovaikutuksen merkittävimmäksi tekijäksi kaksisuuntaisuuden, johtaminen on vaikuttamista eikä käskemistä. (Alongi ja Mannila 2021, 98) Elävässä johtamisessa on mielestäni kyse ennen kaikkea johtajan kyvystä muutokseen ja mukautuvuuteen. Olenko ohjaajana tilanteessa läsnä, kykenenkö ottamaan muut huomioon, kykenenkö mahdollistamaan muutoksen, jota prosessi vaatii? Alongin ja Mannila ovat tutkineet hevoslaumoja sekä niiden elävää johtajuutta. Heidän havaintonsa mukaan hyvä johtaja kuuntelee, ottaa

vastaan ehdotuksia, yhteyden katketessa pyrkii palauttamaan sen, huomioi kaikkien osapuolten tarpeet ja tarvittaessa kantaa vastuun ja tekee viime käden päätökset. (Alongi ja Mannila 2021, 99)

Ihailen hevosten kykyä kohdata vieraita, uusia ja pelottavia asioita ja tilanteita. Pakoeläimenä hevosen lajityypillinen reaktio pelästyessään on ottaa jalat alleen. Reaktio on primitiivinen, aivojemme mantelitimake laukaisee hälytysreaktion ja toiminnan, ennen kuin tietoisesti pystymme käsittämään tilanteen. (Alongi ja Mannila 2021, 51) Pelästyessään hevoset pyrkivät ottamaan etäisyyttä pelkoa aiheuttaneeseen kohteeseen, mutta sitten uteliaisuus voittaa. Usein hevonen haluaa selvittää mikä aiheutti pelkoreaktion. Esimerkiksi väärässä paikassa olevat kottikärryt saattavat aiheuttaa suhteettoman suuren pakoreaktion, mutta hevonen palaa haistelemaan ja tutkimaan paikkaa vaihtanutta tuttua esinettä.

Kun työskentelen hevosten kanssa, pyrin luomaan mahdollisimman selkeät raamit ja rajat, missä voimme erehtyä ja etsiä. Opetella kommunikaatiota ja mennä kohti yhteistä tavoitetta. Esimerkiksi nuoret hevoset tarvitsevat paljon vahvistusta, jotta ne löytävät itsetuntoa ja varmuutta liikkua rennosti eteenpäin laukassa ratsastajan kanssa. Tämän kaltaisessa työskentelyssä pyrin olemaan mahdollisimman läsnä hevosen kanssa, viemällä sitä asteittain epämukavuusalueelle ja heti, kun hevonen edes osoittaa pientä siirtymistä uudelle alueelle annan tilaa, kehun, myötään, annan olla rauhassa. Kunnes otamme taas seuraavat laukat ja annan hevosen erehtyä, ottaa yhden rennon askeleen ja taas annan olla rauhassa ja kehun. Ja mitä selkeämpiä ja yksinkertaisempia merkkikäskyni ja tavoitteeni on, sitä paremmat mahdollisuudet hevosella on löytää autonomiaa liikkeeseensä ja vahvistaa itsetuntoaan. Vastuu on minulla, että pysymme tavoitteessa ja hevonen ymmärtää mitä haetaan.

Hanna Helavuori kysyy Kaisa Korhoselta *Kiihottavasti totta* keskustelukirjassa, että miten ohjaaja voi edistää näyttelijän autonomiaa? Korhonen pyrkii luomaan olosuhteet, jotka ohjaavat näyttelijää, konkreettista näyttämön todellisuutta, jonka kanssa näyttelijä on tekemisissä. Ja mitä selvempiä näiden tilaratkaisuiden ja esineiden merkitykset ovat näyttelijän esittämälle roolihahmolle, sitä suurempi mahdollisuus näyttelijällä on

itseohjautuvuuteen. Kun olosuhteet ruokkivat näyttelijää, niin tällöin ei Korhosen mukaan tarvita sanoja ohjaamiseen. (Korhonen 2008, 37)

Koen kommunikaation hevosten kanssa luonnollisemmaksi, koska vuorovaikutukseen ei liity puhuttua kieltä. Korhosen ajatukset vahvistavat minua. Hänen mukaansa sanat ymmärretään aistinvaraista maailmaa helpommin väärin. Korhonen uskoo näyttelijöiden kykyyn rakentaa tosia reaktioita vaistonvaraisesti, kykyyn olla läsnä hetkessä näyttämöllä. Korhonen välttää psykologisointia ja moralisointia, jotka saattavat tukkia näyttämön ja näyttelijöiden ilmaisun. Hänen mukaansa paras analyysi syntyy toiminnan kautta, koska siinä syntyy ruumiin tietoa. (Korhonen 2008, 37). Toivon, että ohjaajana pystyisin pääsemään samankaltaiseen vuorovaikutussuhteeseen näyttämön ja näyttelijöiden kanssa, kuin mihin parhaimmillaan pääsen hevosten kanssa. Uskon Korhosen tavoin, että tunteet ja tätä kautta kehollinen resonanssi syntyy kontaktista muihin, eikä niinkään älyllisestä psykologisoinnista.

Riikonen kuvailee kasvamistaan tallilla huomaamattaan, kuinka sisäinen maisema muuttuu pikkuhiljaa. Henkiset ominaisuudet, jotka eivät kehity itsestään, jalostuvat työtä tehdessä toislajisten kanssa. Riikonen huomasi kuinka talli hiljalleen muutti arkuuden rauhallisuudeksi, passiivisuuden toiminnaksi ja kärsimättömyyden pitkäjänteisyydeksi. (Riikonen 2020, 91) Minussa on tapahtunut tuota samanlaista perustavanlaatuista sisäisen maiseman muuttumista tallilla vuosien aikana ja haluan jatkaa sitä hiljaista syvää muutosta myös teatterissa ja kasvaa ohjaajana.

4. RUUMIIN TUNTU SUHTEESSA NÄYTTÄMÖÖN

Talvella 2019, aivan opintojen alussa tein havainnon, että ohjaaja on kuin kameleontti. Ohjaajan kannattaa adaptoitua nopeasti tilanteeseen kuin tilanteeseen, ottaa selvää ja kysyä, mitä työryhmäläiset tarvitsevat, jotta työskentely mahdollistuu. Olla herkillä ja tietoinen ilmapiiristä ja olla valmis purkamaan tai vahvistamaan jännitteitä.

Kameleonttius on minulle ennen kaikkea herkkyyttä aistia ilmapiiriä ja näyttämöä. Mitä kukin tuo tilaan, mitä kukin tarvitsee, miten kannattaa rajata, mikä innostaa, mikä jarruttaa, mikä saa tilan ja näyttelijät syttymään, onko prosessissa jokin pohjavire, joka olisi hyvä purkaa? Ja simultaanisti rinnalla menee näyttämön ja teoksen todellisuus. Miten ohjaajana kykenisin olemaan yhtä herkillä teoksen pohjavireiden ja aiheiden kanssa, kuin työryhmän energioiden?

Minulle kehollinen resonanssi, ruumiin tuntu eli kinesteettinen empatia on merkittävä työkalu. Se on minulle tutuin työkalu ja kommunikaation väline hevosten kanssa työskennellessä. Pyrin yhä enemmän luottamaan tuohon sanoittamattomaan tietoon myös ohjaajana ja hyväksymään sen validiksi ja merkittäväksi osaksi praktiikkaani ja ohjaajuuttani. Jos jokin häiritsee tai en saa mitään kehollista vastetta näyttämöltä, silloin jotain on muutettava, tarkennettava, annettava huomiota. Sama pätee työskentelyilmapiiriin. Kyse on myös ohjaajan vastuusta. Mitä itse valitsen kertoa omasta epämukavuudestani, mitä ohjaajana päätän paljastaa ja milloin. Tuon hienovireisen rajan kanssa on jatkuvasti tekemisissä. Mikä tieto kannattaa jakaa missäkin kohtaa työryhmälle ja milloin kannattaa paljastaa oma haavoittuvuutensa? Jotta ohjaajana kykenisin olemaan auki prosessin sekä näyttämön energioille, tulee minun olla läsnä ruumiillisesti. Ruumiin tunnun kautta pystyn katsomaan ja tekemään päätöksiä nojaten arvoihini ja tilanteen tarvitsemiin tavoitteisiin nähden. Jos en ole läsnä prosessissa ja harjoituksissa, hukkaan kykyäni tehdä päätöksiä ja työskentely menee helposti tukkoon, kun en ohjaajana kehollisesti tiedä missä olemme prosessissa.

Ruumiin tunnun kautta pääsen ohjaajana käsiksi näyttämöön ja sen kykyyn resonoida meissä (ihmisissä) niin fyysisesti kuin psyykkisesti, kaikissa tajuntamme ajoissa.

Arkinen muuttuu maagiseksi. Pääsen käsiksi tuohon subliimin kokemukseen, joka syntyy kinesteettisen empatian, näyttämön preesensin, teatterikoneen elementtien sekä tuon *jonkin* tuntemattoman ja sanoittamattoman kohdatessa.

Seuraavissa luvuissa pyrin kartoittamaan lyhyesti mitä kinesteettinen empatia on ja miksi empatia on minulle merkittävää ohjaajana.

4.1. Kinesteettinen empatia

Nostan kinesteettisen empatian osaksi tätä opinnäytetyötä, sillä koitan löytää määritelmiä ja sanoja tueksi ohjaajuuteeni.

Kinesteettinen empatia määritellään esittävässä taiteissa tapahtumaksi, jossa katsoja voi seurata esityksessä olevaa liikettä, identifioitua siihen ja kuvitella kuinka sen voi kokea.⁷

Katariina Alongi puhuu kyvystämme saada ja välittää informaatiota toisesta ihmisestä ja eläimestä oman psykofysiologisen systeemimme kautta, kun tunnetietoa välittyy sanattomalla tasolla. Kyvystämme lukea toisen tunteita ja aikeita salamannopeasti ilman rationaalista päättelyä. Alongi puhuu arkikesti kyvystä ”mennä toisen nahkoihin”, johon liittyy myös tietoisuus erillisyydestä. (Alongi ja Manninen 2021, 22)

Eläinfilosofi Elisa Aaltola puhuu ruumiin empatiasta. Kehon ja mielen yhteen nivoutumisesta, jossa keho vaikuttaa mielen sisältöihin ja nuo sisällöt näkyvät edelleen kehoissamme. Aaltolan mukaan *minä* muodostaa tietynlaisia ajatuksia tai tunteita ja nuo ajatukset ja tunteet kulkevat välittäjäaineissa, aineenvaihdunnassa, hermoradoissa ja neuronipoluissa tullen näkyväksi käyttäytymisessämme. Tämä luo pohjan muiden

⁷ https://tieteentermipankki.fi/wiki/Esittävät_taietet:kinesteettinen_empatia

ymmärtämiselle, sillä luemme toistemme kehoja. Keho reagoi toisen kehon viesteihin ja tuottaa siitä mielellisiä käsityksiä, ohi järkeilyn. (Aaltola 2018, 77)

Ohjaaja Kaisa Korhonen puhuu mielestäni samasta asiasta, toki eri kontekstista käsin. Hänen mukaansa sanat eivät ole ratkaisevaa kieltä ohjatessa, vaan kommunikaatio toimii kemiasta, vaistoista ja muusta nimettömästä. Kaikki ohjaajan ja näyttelijän välillä on kommunikaatiota. (Korhonen 2008, 33) Korhosen mukaan sanat ymmärretään helposti väärin ja tämä väärinymmärrys kaventaa merkityksiä. Jos ihmiset tuntevat toisensa ja luottavat, voi sanallinen kommunikaatio olla epäluotettavaa, kun taas aistinvarainen maailma ja kommunikointi tarkempaa. Tällainen kommunikaatio tarjoaa mahdollisuuden päästä helpommin kiinni johonkin syvempään. (Korhonen 2008, 37)

Näissä kaikissa toisiaan sivuavissa määritelmässä pyritään löytämään sanoja sille ei kielelliselle kommunikaatiolle, joka ohittaa järkeilyn, analyysin sekä rationaalisen ajattelun. Käytin *Emma Mattilan ruumis* – kandiportfoliossani Leea Klemolan esitystä *Minä, Askartelija*⁸ esimerkkinä, kun pyrin tavoittamaan tuota kokemusta ja miksi se on minulle tärkeää ohjaajana. Klemolan esitys onnistui menemään järkeilyn ohi suoraan ruumiiseeni.

Alongi, Aaltola ja Korhonen kaikki korostavat myös non-verbaalisen kommunikaation kykyä erillisyyteen. Kyse ei ole toisen tunteiden tai tuntojen omimisesta tai mahdollisuudesta tietää, mitä toinen kokee tai tuntee. Kyse on erillisyydestä ja toisen tunteiden ja tuntojen tunnustamisesta. Alongi sanoittaa tämän mielestäni ymmärrettävästi. Hänen mukaansa vireystilamme, tunteemme, menneisyytemme ja fysiologiamme vaikuttavat kykyymme havainnoida ja 'valita' mihin huomiomme kiinnittyy. Vaikka virittyisimme toisen kokemukseen, on mahdollista, että kehomme ja mieleemme tekee virheellisiä päätelmiä ja tulkintoja. (Alongi ja Manninen 2021, 23) Aaltolan mukaan ruumiillinen empatia ei tarkoita tunteiden jakamista vaan resonaatiot voivat olla hyvinkin vastakkaisia – toisen ilo saattaa herättää toisessa ahdistusta. (Aaltola 2018, 79)

⁸ Q-teatteri, Helsinki. Ensi-ilta 16.10.2021

4.2. Empatia – hurmaavinta mitä tiedän

Jotta voin johtaa taiteellista työryhmää, ehdottaa maailmankuvaa, työskennellä hevosten kanssa, haluta muuttaa maailmaa ja tehdä siitä edes vähän siedettävämmän, on minun vahvistettava omaa kykyäni empatiaan. Minun tulee olla läsnä, rehellinen, rohkea ja nöyrä, jotta pystyn valitsemaan empatian toimiessani.

“Empatian kautta kykenemme ymmärtämään sekä parhaimmillaan myötäelämään muiden kokemuksia. Se onkin ainutlaatuinen taito, sillä se sallii kokemusten ylittää yksilöiden välisiä rajoja. - - - Auttaessaan hahmottamaan muiden näkökulmaa ja kokemuskenttää se saa meidät välittämään heidän hyvinvoinnistaan. Empatia paljastaa kärsimystä, onnellisuutta ja kaikkea siltä väliltä, ja juuri tämä herättää myös moraalista huolta. - - - Empatia on myös yhteiskunnallisesti keskeistä. Se avittaa kykyä toimia sosiaalisesti ja sitä kautta tukee yhteisöllisyyden, vastavuoroisten riippuvuussuhteiden sekä elämää mahdollistavan yhteistyön kehittymistä. Samoin se rakentaa siltoja erilleen ajautuneiden yksilöiden ja ryhmien välille sekä mahdollistaa yhteenkuuluvuuden kokemuksen laajentamisen oman lähipiirin ulkopuolelle. Lopulta empatia koskettaa ihmisidentiteettiä. Tapamme asennoitua empatiaan kielii kosolti siitä, miten ihmisyyttä ja sen ideaalimuotoja määritämme. Minkälaisia olentoja olemme tavassamme orientoitua muihin? Minkälaisia haluamme olla? Tulisiko meidän olla etäisempiä ja hyötymme tarkemmin optimoivia, vai tulisiko meidän voimistaa empatian eri variaatioita?” (Aaltola ja Keto 2018, 7)

Nykyisen oikeistohallituksemme kurjistava ja empatiaton sortava leikkauspolitiikka on niin monella tasolla ja tavalla niin häikäilemätöntä ja rajua, että se on onnistunut heikentämään ja lamauttamaan koko yhteiskunnan perusturvaa. Tässä kylmässä ja epäinhimillisessä poliittisessä ilmastossa, jossa suurimman osan arki rakentuu jo melkein pelkästään erinäisistä selviytymiskeinoista – ei ainoastaan oikeistolaisimman politiikan takia, mitä Suomessa on ollut sitten 1930 – luvun,⁹ vaan myös globaalin monikriisin takia. *BioScience* – tiedelehdessä julkaistu artikkeli *The 2024 state of the*

⁹ <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000009546586.html>

*climate report: Perilous times on planet Earth*¹⁰ alkaa näin: ”Olemme peruuttamattoman ilmastokatastrofin partaalla. Tämä on kiistaton maailmanlaajuinen hätätila. Suuri osa elämän kudoksesta Maapallolla on vaarantunut. Olemme astumassa ilmastokriisin kriittiseen ja ennalta-arvaamattomaan uuteen vaiheeseen.¹¹” *BioScience*n julkaisemassa ilmastokatsauksessa tarkastellaan kolmeakymmentäviittä ”planetaarista elonmerkkiä”, joista 25 on hälyttävästi nousussa. Tarkasteltuihin elonmerkkeihin kuuluu niin ilmastollisia kuin poliittisia indikaattoreita.

Eli tilanne on kaikin puolin paha ja ollut jo pitkään. Globaali monikriisi ja sen tiheät rihmastot ovat läsnä kaikkialla. Ja kun tarkennan globaalista lokaaliin, kohti omaa kuplaani, johon on tunkenut mm. valtionvarainministeri poseeraamaan jättisaksien kanssa väittäen, että empatia ei kuulu politiikkaan¹², niin olen yhä varmempi siitä, miksi teen nimenomaan teatteria ja miksi ohjaan. Riikka Purran mielestä empatia on olennainen asia ihmisten välillä, mutta yksittäisiin poliittisiin päätöksentekoihin se ei sovi. Tarvitaan määritelmiä ja moraalisia ohjenuoria, mikä on oikein ja hyvää. Kyse on Purran mielestä idealismista ja realismista, hän edustaa itse jälkimmäistä. En ymmärrä Purran perusteluja. Onneksi kuplassani on myös kirjailija Pirkko Saisio, joka puolustaa empatiaa Helsingin Sanomien vuodenvaihteen kirjailijapuheenvuorossaan: ”Ellei empatia, kyky asettua toisen ihmisen asemaan, myötäelämisen kyky, ole poliittisenkin päätöksenteon perustana, toteutuu iso kuva epäoikeudenmukaisena ja epäinhimillisenä.¹³” Samassa puheenvuorossa Saisio kirjoittaa siitä, kuinka aiemmin tehtiin tilaa inhimillisyydelle, eli rikkinäisyydelle, epätäydellisyydelle, ylilyönneille, huonolle maulle, karnevaalille, kabareelle, erilaisille maailmankuville, ilmaisunvapaudelle, mahdollisuudelle elää rinnakkain.

Tarvitsemme toivoa ja yhteenkuuluvuutta, ja kun meillä on toivoa ja yhteenkuuluvuutta meillä on näkökykyä. Resilienssimme, kriisinsietokyky¹⁴, vahvistuu ja pystymme taas toimimaan, tukemaan ja auttamaan muita. Tekemään tilaa, vahvistamaan inhimillisyyttä. Ja kun olen yhä varmempi siitä, miksi teen juuri teatteria ja miksi juuri

¹⁰ <https://academic.oup.com/bioscience/article/74/12/812/7808595>

¹¹ <https://www.hs.fi/maailma/art-2000010759306.html>

¹² <https://www.hs.fi/feature/art-2000009481266.html>

¹³ <https://www.hs.fi/feature/art-2000010784241.html>

¹⁴ <https://termipankki.fi/tepa/fi/haku/resilienssi>

ohjaan, niin tarkoitusperäni ja motivaationi kirkastuu minulle, näkökykyni tarkentuu ja laajenee. Ihailen Saisiota, joka sanoittaa juuri sen mitä en itse osaa. Hän sanoittaa kulttuurin merkityksen ja ihmisyyden ytimen kirkkaasti yhdellä lauseella: ” Siltä varalta, että ihmisellä kuitenkin olisi jokin sielun tapainen, saattaisi ihmisyyhteisön, yhteiskunnan, tärkein tehtävä olla pitää se sielun tapainen elossa. Ilman omaa ja maailmankulttuuria meillä ei ole mitään; isossa kuvassa olemme toistemme vihollisia kaikki.”

”Ihmisen empatiakyvyn kuolema on varhaisimpia ja paljastavimpia merkkejä kulttuurin vajoamisesta barbariaan.” (Hannah Arendt 1951)

4.3. Miksi juuri ohjaaminen? Miksi juuri empatia?

Jotta pystyn työskentelemään oman epävarmuuteni kanssa ja johtamaan taiteellista työryhmää, niin tajusin aika pian, mikä minun tulevassa ohjaajudessa on perusta ja pohja. Jos väitän haluavani tehdä esityksiä, minkä jälkeen katsoja poistuu esityksestä ja kertoo jollekin lähimmäiselleen tämän olevan rakas tai tärkeä, niin silloin sen koko prosessin tulee pohjata tämän kaltaiseen toimintaan. Ja jos haluan, että esitykset ehdottavat olemassaolollaan hyvää ja empaattista tapaa olla olemassa, lohdullista ja rehellistä ihmis- ja maailmankuvaa, niin on minun oman katseeni oltava empaattinen. Haluan ohjaajana toimia niin kuin puhun ja kuinka katson. Luoda sellaisen työskentelyilmapiirin, jossa on hyvä olla ja pyrkiä karistamaan kaksoismerkitykset. Pyrkiä avoimeen ja rehelliseen kommunikaatioon, kuitenkin ollen samalla tietoinen ohjaajan vastuusta. Mitä on tarpeellista jakaa ja milloin, mikä edistää työskentelyä ja auttaa rajaamaan sitä kohti teosta?

Ajattelen, että empatia on se millä maailma pelastetaan tai tehdään edes hetkeksi siedettävämmäksi paikaksi elää. Kyse on minulle paljon siitä, että maltan käyttää sen ajatuksen mielessäni, että mistähän tilanteesta tuo toinen tähän tulee, että maltan kuulla mitä toinen sanoo. Kaisa Korhosen tavoin ajattelen, että esitystä tehdään aina toiselle ja

tämä toinen on ennen kaikkea katsoja. Toteutuminen ohjaajana on aina riippuvaista muista ja ohjaajana on kiinteässä riippuvuussuhteessa toisten kanssa (Korhonen 2008, 31). Katsojat ovat tärkeitä ja esitystä tehdään heille. Katsojat kyllä aina tietävät tai aistivat esityksen pohjavireen ja sen energian. Uskon, että se miten esitystä on tehty, kuinka olemme jo työryhmänä kohdelleet toisiamme ja käyttäneet aikaamme valuu esityksen tunnelmaan. Korhonen sivuaa mielestäni samaa. ”Esityksen inhimillisyys on viime kädessä sen kokonaisajatuksessa. Siinä, miten se loppuu. Siinä, miksi se on tehty. Siinä, sanooko se jotakin, pyrkiikö se johonkin. Jos kokonaisajatus puuttuu, esitys on kuvajainen, joka kuolee jo katsojan astuessa teatterin ovesta ulos.” (Korhonen 2008, 30)

Ohjaajana olen vastuussa kokonaisajatuksesta, näkökulmasta. Edustan myös katsojaa ja katseeni määrittää näyttämöä. Ohjasin suuren näyttämön klassikon, *Peppi Pitkätossun – maailman vahvin ja herkin* taiteellisena opinnäytetyönäni Vaasan kaupunginteatteriin. Pepissä halusin erityisesti keskittyä empatiaan niin työskentelyssä, roolihahmojen motiiveissa kuin kokonaisajatuksessa. Tässä ohjaajan sana:

”Tämä esitys on fanikirje Astrid Lindgrenille ja kaikille maailman Peppi Pitkätossuille. Kiitos, kun olette raivanneet tietä, puolustaneet tulevaa ja pitäneet meteliä. Me tarvitsemme esikuvia ja teatterin yhteen kokoavaa voimaa. Ei jätetä ketään yksin, ei kiusata, rakastetaan ja surraan, ollaan inhimillisiä. Opitaan toisiltamme, ollaan vimmaisista ja herkkiä. Empatia on vahvin ase ja toisen auttaminen on hurmaavinta mitä tiedän. Noustaan yhdessä barrikadeille Pepin tavoin, ollaan anarkisteja, muutetaan maailmaa! Tervetuloa teatteriin!”

Vaasassa 23.3.2024

Haluan tehdä teatteria, sillä se vahvistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta. Se voi osaltaan vastata tarpeeseen tulla nähdyksi maailmassa, vahvistaa merkityksen kokemusta yhteiskunnallisella ja samaan aikaan intiimillä tasolla. Sillä on kyky lohduttaa, rauhoittaa hätätilaa, vahvistaa rakkautta. Haluan tuntea ja kokea näyttämön koko voiman ja sen lihallisuuden. Haluan löytää näyttämöön suhteen, joka ohittaa rationaalisen ajattelun, mutta tuottaa silti kirkkaan ja konkreettisen kokemuksen

näyttämöstä ruumiissani – sanoittamattoman, mutta syvän kokemuksen ymmärryksestä. Huojentava ja levollinen tunne siitä, että jokin on oikein. Pääsee käsiksi tunteisiin ja kokemuksiin, jotka ovat verbaalisen kielen ulkopuolella. Koen toteutuvani ihmisenä sen täydessä potentiaalissa, kun saan työskennellä teatterin ja hevosten kanssa. Ihmisen syvin tarve on tulla nähdyksi ja kuulluksi, tulla kohdatuksi. Ihmisyytemme syvin ydin on haavoittuvainen ja inhimillinen heikkous on sitä, että ei pärjää yksin vaan tarvitsee yhteyden muihin toteutuakseen, kuten Hellsten sanoo. (Hellsten 2024)

Ja sitten vielä Kaisa Korhosen viisaus. En ole yksin vaan saan asettua tähän jatkumoon.

”Inhimillisuus tarkoittaa, että minuun sattuu. Haavoittuvuus saattaisi olla inhimillisyyden synonyymi. Jos lakkaan reagoimasta maailmaan henkilökohtaisen elämän ulkopuolella, olen vaaravyöhykkeellä. Jokaisella on vaiheita, joissa on suojattava itseään, mutta taiteilijan pitäisi pysyä tietoisena siitä, mistä ihmiset todellisuudessa elävät ja kärsivät. Muiden kärsimyksen ja hädän pitäisi satuttaa. --- Vastuuta voi kantaa surullisenakin. Vastuun ottaminen on valinta maailman suhteen. Kun ei sitä voi pelastaa, pitää olla uskollinen vähässä ja panna itsensä peliin. Ehkä teatteri ylipäänsä on kollektiivista pyrkimystä selättää oma voimattomuuden tunne.”
(Korhonen 2008, 93)

5. LOPUKSI - MIKÄ ON MUUTTUNUT?

Saana Lavaste sanoi syksyn 2019 ohjauksen peruseminaarissa, että ohjaajan täytyy kasvattaa nahkaa. Ohjaajana olen peili ja tukiranka, johon prosessi voi nojata. Jos minä ohjaajana horjun, lävistää sen vaikutus koko prosessin. Olen kasvattanut nahkaa tämän kuuden vuoden aikana. Pyrkinyt hyväksymään, vahvistamaan ja tunnistamaan minulle toimivia työskentelytapoja. Olen opetellut uutta tapaa olla ja uusia työkaluja sekä kieltä. Opettelen katsomaan näyttämölle ja sanallistamaan siellä näkemäni. Pyrin sanojen kautta konkretisoimaan tuota *jotain tuntua* ruumiissani, joka määrittää näyttämöäni.

Iso ja merkittävä muutos ja kasvu on tapahtunut siinä, että *kauhujen* johtajapositiosta ja ohjaamisesta on tullut turva- ja lepopaikka. Näiden opintojen aikana oma henkilökohtainen elämä on käynyt valtavan myllerryksen läpi, mutta ydin on vahvistunut. Olen saanut rakennettua ohjaajaidentiteettiäni ja ottanut hevosilta oppimiani tapoja työskennellä osaksi ohjaajuuttani.

Ruumiin tuntu, kehollinen resonanssi, *se jokin sanoittamaton*, intuitio on validi ohjaajan työkalu. Ja haluan pystyä luottamaan siihen. Se sanoittamaton mitä ruumiissani tunnen, rehellinen läsnäolon kokemus on tärkeää ja merkittävää taiteellisessa työssä ja suhteessa näyttämöön. Kun valitsen näkökulman ja kommunikoin sen työryhmälle, minulla on työkaluja katsoa ja nähdä näyttämölle. Muulla työryhmällä on mahdollisuus luottaa minuun ja minulla on mahdollisuus luottaa intuitioon ja ruumiiseeni. Kun tunnistan arvoni, rohkeuden ja nöyryyden, pystyn tekemään valintoja ja päätöksiä nojaten näihin ydinarvoihin.

Kun hyväksyn omat haluni ja työskentelytapani ohjaajana, pystyn kommunikoimaan näkökulman, rajaamaan työskentelyä. Se miten ja mistä käsin teen valintoja. Annanko luvan itselleni olla johtaja ja millainen johtaja haluan olla? Miten juuri minä teen sitä työtä? Miten teen valintoja ja mitkä arvot määrittävät valintojani? Mitä johtamisarvoja otan sieltä hevosilta?

Mikä kaikki siis nyt on muuttunut siitä, kuin aloitin ohjauksen koulutusohjelman syksyllä 2019 ja ohjaajaidentiteetti oli haviseva haavanlehti, tulevaisuus jossain kaukana epämääräisenä möykkynä. Ajattelin, että se tulevaisuus ei ole minulle, se, jossa olen etuoikeutettu, että saan käyttää aikaani oikeastaan juuri niin kuin toivonkin. Subliimia ja groteskia, teatteria ja hevosia. Toistan tämän vielä ties kuinka monennen kerran, pidän teatterista ja sen tekemisestä, kun siinä tehdään yhdessä, ollaan tekemisissä pyhän ja subliimin kanssa, ruumiillisen työn ja todella arkisten asioiden kanssa. Se täyttää (melkein) kaikki tarpeeni bio-psyko-fyysissosiaalisena olentona. Sillä teatterilla on mahdollisuus paljastaa salattuja maailmoja ja haluja, nostaa meissä pintaan jotain mitä emme tiedeet olevan meissä olemassakaan ja mille ei löydy sanoja. On kyse *tunnusta*. Enkä puhu nyt niin yksiselitteisesti tunteista, joita olemme oppineet sanoittamaan, tunnistamaan ja määrittelemään. Vaan siitä maagisesta tunnusta, joka pakenee sanoja ja muotoja. Se vain tuntuu syvällä lihassa, nousee syvältä pimeästä pintaan ja pulppuaa tietoisuuteen. Se on sellaista alkukantaista perusvoimaa, jonka kanssa teatteri on tekemisissä tai paremmin sanottuna - on sitä. Jaettua nyt - hetkeä. Aloittaessani opinnot pohdin paljon sitä, etten näe näyttämölle. Tai miten sinne katsotaan. Tämä on kiinnostavaa, sillä en juurikaan ole ajatellut katseen merkitystä ennen opintojen aloittamista. Olen puhunut ja ajatellut paljon fyysistä työtä, ruumiin tuntuja, ruumilla tekemistä, läsnäoloa, rehellistä, ehkä jopa autenttista olemista, voimaa, mutta merkittävimmäksi polttopisteeksi on kuitenkin noussut katse ja katsominen. Ja katseen kautta syntyvä uusi yhteys näyttämöön.

Löysin yhteyden takaisin näyttämöön, kun tohdin haluta, sain resilienssiä, uskalsin ottaa vastuuta ja luottaa *tuntuun*.

5.1. Kevät 2025

Paljon on muuttunut ja paljon olen kasvanut. Olen saanut kasvaa hyvässä paikassa. Olen saanut räpiköidä, etsiä, haparoida, olla epävarma, olla perseestä, onnistua, olla hyvä, saada tukea sille hyvälle, saada palautetta. Olen saanut tilaa ja hyvät raamit. Koulun

alettua en uskonut haluavani sen ikinä loppuvan. Olin rakastunut (okei olen edelleen tosi rakastunut) meidän luokkaan, pidän meistä. Pidän siitä mun tulevaisuuden määrittävstä hetkestä, kun ollaan valintakokeiden 4. vaiheessa toukokuussa 2019 – minä, Ida, Jaakko, Minna ja Mikko. Eero-Tapio Vuoren antama aihe oli kauhea: laula siitä, miksi sinun pitäisi päästä kouluun. Mari Kätkä soittaa täysyä hanuria ja me lauletaan improlaulua rivissä, täysyä, sydämet pulleina. Kertosäkeen ajattelin tatuoida mun hauikseen heti publiikin jälkeen: *”Minä rakastan, minä elän.”*

Ajattelen, että kaikessa – niin ihmisenä olemisessa, ohjaamisessa ja heppatytydössä - on lopulta kyse siitä, että kunpa joku ottaisi syliin, näkisi ja kuulisi. Kun on kova hätä ja huoli tai valtava ilo ja rakkaus, niin joku ottaa syliin ja rutistaa kunnolla. Sellaisia esityksiä haluan tehdä. Jos edes yksi katsoja poistuu esityksestä valiten empatian seuraavassa kohtaamisessa ja vielä kertoisi lähimmäisilleen, että ovat tärkeitä ja rakkaita, niin ehkä meillä on joku tsäänssi täällä.

Kiitos taide ja hevoset. Ja kiitos rakas OD2019, never forget.

5.2. Loppusanat

Terveisiä isälle sinne taivaaseen. Kiitos kaikesta tuesta ja rakkaudesta, hyvästä maaperästä kasvaa.

Ote viimeisestä keskustelusta 24.12.2024

EMMA

Musta tuntuu, että mä en osaa vielä mitään.

ISÄ

Opettelet. Ei sitä voi osatakaan, ennen kuin on yrittänyt ja pitää opetella.

EMMA

Mä en tiedä, vielä miten elää.

ISÄ

Jos jotain hyvää siinä satukirjassa [Raamattu] on, niin se lähimmäisen rakastaminen. Se on sellanen hyvä ohjenuora.

EMMA

Mutta mä en tiedä yhtään mihin uskoa.

ISÄ

Usko mihin uskot. Sitä vartenhan täällä [maailmassa] ollaan, että sitä etitään.

...

ISÄ

Ja muista elää hyvää elämää.

LÄHTEET

Kansilehden kuvassa Emma ja Mr. Halib, Vihdissä talvella 2020

Kuva: Eeva Piha

KIRJAT JA ARTIKKELIT:

Alongi, K., Mannila, L. (2021). *Tunnetaitoja hevosihmisille*. Readme.fi.

Arendt, H. (2013). *Totalitarismin synty*. Vastapaino.

Bogart, A. (2001). *Ohjaaja valmistautuu: seitsemän kirjoitusta taiteesta ja teatterista*. Like.

Helavuori, H., Korhonen, K. (2008). *Kiihottavasti totta*. Like.

Kaimio, T., Tallberg, M. (2004). *Hevosen kanssa*. WSOY.

Lehtinen, D. (2024, lokakuu 12). Kymmenet merkit kertovat – Maailma on matkalla kohti täydellistä katastrofia. *Helsingin Sanomat*. <https://www.hs.fi/maailma/art-2000010759306.html>

Ómarsdóttir, Gréta Kristín. (2023) *why we bow – an autothesis*. Uniarts Helsinki. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2023061656044>

Pelli, P. (2023, huhtikuu 27). Tutkijat: Orpon nelikko olisi oikeistolaisin hallitus sitten 1930-luvun. *Helsingin Sanomat*. <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000009546586.html>

Reinola, O. (2019, heinäkuu 2). Hyvästi häpeä – tunnistamalla häpeäsi voit vapautua sen tuhoavasta voimasta ja löytää tien rakkauteen. *Kirkko ja kaupunki*. <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/hyvasti-hapea-tunnistamalla-hapeasi-voit-vapautua-sen-tuhoavasta-voimasta-ja-loytaa-tien-rakkauteen>

Riikonen, M. (2020). *Hevostytöt*. Art house.

Ripple, W. J., Wolf, C., Gregg, J. W., Rockström, J., Mann, M. E., Oreskes, N., Lenton, T. M., Rahmstorf, S., Newsome, T. M., Xu, C., Svenning, J.-C., Pereira, C. C., Law, B. E., & Crowther, T. W. (2024). The 2024 State of the Climate report: Perilous Times on Planet Earth. *BioScience*, 74(12). <https://doi.org/10.1093/biosci/biae087>

Saisio, P. (2024, joulukuu 29). Kuolleet sielut. *Helsingin Sanomat*.
<https://www.hs.fi/feature/art-2000010784241.html>

Silfverberg, A. (2021). *Sinut on nähty*. Teos.

Vasantola, S. (2023, huhtikuu 15). Rotia, kotimaa! *Helsingin Sanomat*.
<https://www.hs.fi/feature/art-2000009481266.html>

NETTIRESURSSIT:

Suomen ratsastajainliitto. (2025). *Hevonen ja hevostaidot*.
<https://www.ratsastus.fi/ratsastamaan/hevonen-ja-hevostaidot/>

Tieteen termipankki. *Kinesteettinen empatia*. Haettu 2.5.2025,
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Esittävät_taideet:kinesteettinen_empatia.

Tieteen termipankki. *Subliimi*. Haettu 2.5.2025,
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Estetiikka:ylevä>.

Tieteen termipankki. *Groteski*. Haettu 2.5.2025,
<https://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Nimitys:groteski>.

Tieteen termipankki. *Resilienssi*. Haettu 2.5.2025,
<https://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Nimitys:resilienssi>.

NÄYTELMÄT:

Klemola, L. (Ohjaaja). (2021, lokakuu 16). *Minä, askartelija* [näytelmä]. Käsikirjoitus L. Klemola. Q-teatteri, Helsinki.

Mattila, E. (Ohjaaja). (2024, maaliskuu 23). *Peppi Pitkätossu* [näytelmä]. Käsikirjoitus A. Lindgren. Käännös L. Ryömä. Vaasan kaupunginteatteri, Vaasa.

Mattila, E. (Ohjaaja). (2020, elokuu 19). *Tarina majakkavahdista* [näytelmä]. Käsikirjoitus M. Karkkonen. Taideyliopiston teatterikorkeakoulu, Helsinki.